

וידעתם כי אני ה'

תמצית: מהי המטרה של המכות ויציאת מצרים? האם זו פניה לעם ישראל לדעת את ה', או שמא למצרים, שישובו בתשובה? עיון בדברי הכתוב מראה כי שני הדברים נכונים. במאמר נעקוב אחר הפסוקים שבפרשיות יציאת מצרים, ונוכח שקיים סדר מדוקדק בדברי ה' על ידי משה, פעם לישראל ופעם לפרעה. כך גם יתבהר התהליך שעברו ישראל באמונת היחוד מתחילת יציאתם ממצרים, עד קריעת ים סוף, שירת הים ומתן תורה.

מטרתן של עשרת המכות

פרשת וארא פותחת בדברים מפעימים של ה' למשה, בהם הוא מספר לו על מטרתו הסופית, בשלה הוא מוציא את ישראל ממצרים: "וְלָקַחְתִּי אֶתְכֶם לִי לְעָם, וְהֵייתִי לְכֶם לֵאלֹהִים, וַיִּדְעֶתֶם כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם הַמוֹצִיא אֶתְכֶם מִמִּצְרַיִם" (ו, ז). המטרה היא שתדעו את ה', מה שמעורר את זכרון הפסוק שנאמר על התהוותה של תכנית זו: "אֲתָה הָרַאֲתָ לְדַעַת כִּי ה' הוּא הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר עוֹד מְלַבְּדוֹ" (דברים ד, לה). לא בידיעה בעלמא מדובר, כי אם בידיעה של חיבור-אמת.

סיומה של פרשת-פתיחה זו במשפט שללא ספק יש בו הרבה מן האכזבה: "וַיִּדְבֹר מֹשֶׁה בְּן אֵל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, וְלֹא שָׁמְעוּ אֶל מֹשֶׁה מְקַצֵּר רוּחַ וּמַעֲבֹדָה קָשָׁה" (ו, ט). החתונה תוכננה, המוזמנים הוזמנו והתאריך נקבע – רק הכלה לא מעוניינת.

הפרשה הבאה מציגה תפנית. מאחר שלא נתיישבו הדברים בלב בני ישראל המטרה מעתה היא פרעה והמצרים עצמם: "וַיִּדְבֹר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר: בֹּא דַבֵּר אֶל פְּרַעֲה מֶלֶךְ מִצְרָיִם, וַיִּשְׁלַח אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרְצוֹ" (ו, י-יא). ואכן, מכאן ואילך – עד מכת ארבה – אין ישראל מוזכרים, הגם שהיינו מצפים לשמוע על תגובתם הנגדית, לאחר שלא שמעו אל משה בתחילה.

כל מה שאירע מעתה למצרים היה אפוא למענם. מטרתן של עשרת המכות היתה להשיב את המצרים בתשובה, ועד כמה שהדברים נראים מפליאים הרי הם מפורשים במקראות: "וַיִּדְעוּ מִצְרַיִם כִּי אֲנִי ה' בְּנֹטְתִי אֶת יְדֵי עַל מִצְרַיִם" (ז, ה); "בֹּזֵאת תִּדְעֶה כִּי אֲנִי ה'" (ז, יז); "לְמַעַן תִּדְעֶה כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם" (ח, ו); "לְמַעַן תִּדְעֶה כִּי אֲנִי ה' בְּעֵבֹר הָאֲרָץ" (ח, יח); "בְּעֵבֹר הָאֲרָץ" (ט, יד); "בְּעֵבֹר זֹאת הָעֲמֻדָּתִיךָ – בְּעֵבֹר הָרֵאֲתָךְ אֶת פְּחִי" (ט, טז); "לְמַעַן תִּדְעֶה כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם" (ט, טז); "לְמַעַן תִּדְעוּן אֲשֶׁר יִפְלֶה ה' בֵּין מִצְרַיִם וּבֵין יִשְׂרָאֵל" (יא, ז); "וַיִּדְעוּ מִצְרַיִם כִּי אֲנִי ה' בְּהַכְּבֹדִי בְּפִרְעֵה בְּרִכְבוֹ וּבְפִרְשָׁיו" (יד, יח). המטרה היתה שפרעה הרשע, "הַתַּנִּים הַגְּדוֹל הַרְבֵּץ בְּתוֹךְ יִאֲרִיו, אֲשֶׁר אָמַר

לִי יֵאָרִי וְאֲנִי עֲשִׂיתָנִי" (יחזקאל כט, ג), שהתרברב באמרו "לֹא יִדְעָתִי אֶת ה'" (ה, ב), ידע, בידיעה גמורה, כי להשם הארץ.

וכך אמרו במדרש (רבה יב, א): "... וכן אתה מוצא במשה שהשגיב הקדוש ברוך הוא כחו ללכת בשליחותו ולעשות צויו, והיה מורה לפרעה הרשע שיעשה תשובה שלא חפץ לשלוח המכה עד שיזהירונו שיעשה תשובה, שכן כתיב (ט, יג) הַשֶּׁכֶם בַּבֶּקֶר וְהִתְיַצַּב לִפְנֵי פְרָעָה, היה נותן כח במשה להשכים ולהתיצב לפני פרעה והיה מורה דרך לפרעה כדי שיעשה תשובה, שכן כתיב (ט, יג-יד) וְאִמְרַתְּ אֵלָיו כֹּה אָמַר ה' אֱלֹהֵי הָעִבְרִים, כִּי בַּפֶּעַם הַזֹּאת וְגו'."

"מדה כנגד מדה" שראו חז"ל בעשרת המכות לא היתה, אפוא, רק עונש אלא גם תוכחה למצרים, להעמיד אותם מול מעשיהם הם, ולתקנם.

בחירתו של פרעה

אף על פי כן, הכביד ה' את לב פרעה, ולדעת חז"ל גם נטל ממנו את הבחירה – מה שמתנגש, לכאורה, עם האפשרות שלו לשוב בתשובה. אכן, במדרש (רבה יג, ג) מובא על כך חילוק בין המכות: "כִּי אֲנִי הַכְּבִדְתִּי אֶת לְבוֹ (י, א), אמר רבי יוחנן, מכאן פתחון פה למינין לומר לא היתה ממנו שיעשה תשובה... אמר לו רבי שמעון בן לקיש, יסתם פיהם של מינים, אלא אם ללצים הוא יליץ (משלי ג, לד), שהקדוש-ברוך-הוא מתרה בו באדם פעם ראשונה שניה ושלישית ואינו חוזר בו והוא נועל לבו מן התשובה כדי לפרוע ממנו מה שחטא, אף כך פרעה הרשע, כיון ששיגר הקדוש-ברוך-הוא חמש פעמים ולא השגיח על דבריו, אמר לו הקדוש-ברוך-הוא אתה הקשית ערפך והכבדת את לבך הריני מוסיף לך טומאה על טומאתך, הוי – כִּי אֲנִי הַכְּבִדְתִּי אֶת לְבוֹ". כלומר, לא ניטלה הבחירה ממנו אלא לאחר חמש פעמים שלא השגיח על דברי ה'.

אכן, אין חמש פעמים אלה חמש מכות, כי אם חמש פעמים ששגר אליו ה' את דבריו ולא השגיח עליהם – שעל כך ראוי להענישו, ולא על מכות שלא התרו בו עליהן, כי מנין לו לדעת שמשה אחראי להן – ומאחר ולא התרו בו לפני מכת כנים ושחין, נמצא שהחמישית היא מכת ברד, וממכת ארבה ואילך הוכבד לבו עד שנטל ממנו כח הבחירה שלו.

חמשים עלו בני ישראל מארץ מצרים

בתחילת פרשת בשלח מתארת התורה את בני ישראל ביציאתם ממצרים במלים: "וַיַּחְמְשִׁים עָלוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם" (יג, יח), וחז"ל דרשו (תנחומא בשלח): "אחד מחמשה, ויש אומרים אחד מחמשים, ויש אומרים אחד מחמש מאות, רבי נהוראי אומר העבודה לא אחד מחמשת אלפים, ואימתי מתו בימי האפלה, שהיו קוברין ישראל מתייהן ומצרים יושבין בחשך". כלומר, לא יצאו מבני ישראל אלא לכל היותר אחד מחמשה, והיתר מתו במכת חושך. אך דרשה זו נראית תמוהה עד מאד: מה גרם לרבים כל-כך להיות לא ראויים לגאולה? ועוד, איך יתכן שאירוע כה כביר לא מוזכר כי אם ברמז קל?

ברם, אם נזכר באופייה של עבודת־האלילים של מצרים, הרי שהיו עובדים לאלים רבים, וגם פרעה עצמו היה אלוה בעיניהם. נמצא, שאם אמנם ספג אלהיהם מכות קשות מאלקי העברים – לא נוצח כלל, ואדרבה, קם בכל פעם בכחות מחודשים! פרעה לא נכנע – עד מכת בכורות – אלא התעקש והכביד את לבו בגאווה ובהוד אלהי.

בכך נבין את המספר העצום של בני ישראל שלא זכו להגאל, ונבין גם כי הלך־הרוח הזה נושב לאורך תיאורי מכות מצרים, שהרי בני ישראל לא שמעו אל משה, וגם כאשר כבר פסק שעבודם אינם מוזכרים כלל. סיבה טובה היתה להם, כי בעיניהם לא ראו עדיין כל נצחון של אלקיהם על אלהי מצרים.

"וַיְהִי בְשִׁלַּח פְּרַעֲהָ אֶת הָעָם, וְלֹא נָחַם אֱלֹהִים דֶּרֶךְ אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים כִּי קָרוֹב הוּא, כִּי אָמַר אֱלֹהִים פֶּן יִנָּחַם הָעָם בְּרֵאתָם מִלְחָמָה וְשָׁבוּ מִצְרַיִמָּה, וַיִּסַּב אֱלֹהִים אֶת הָעָם דֶּרֶךְ הַמִּדְבָּר יַם סוּף. וַחֲמִשִּׁים עָלוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם" (יג, יז-יח). "כל מקום שנאמר ויהי אינו אלא לשון צער" (מגילה י' ב'). "וכי פרעה שלחם? בלעם אמר אל מוציאם ממצרים (במדבר כג, כב), וכאן כתיב וַיְהִי בְשִׁלַּח פְּרַעֲהָ" (מדרש־רבה כ, ג). כי למראית עין נראה היה שפרעה הוא המשלח: הן בסופו של דבר "וַתִּחַזַּק מִצְרַיִם עַל הָעָם לְמַהֵר לְשַׁלְּחָם מִן הָאֶרֶץ" (יב, לג) – עד הרגע האחרון נזקקנו לשירותיהם של המצרים! מהלך זה – לאורך המכות – היה הגורם למותם של רבים כל־כך, וגם אלו היוצאים – "לא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא, כי אמר אלהים פן ינחם העם בראתם מלחמה ושבבו מצרימה". כה שברירית היתה אמונתם, עד כי היה חשש פן ינחמו וישוּבוּ.

אזהרה אחרונה לבני ישראל

לפני מכת ארבה, כאמור, נזכרים בני ישראל בפעם הראשונה כמשתתפים פעילים בתכנית האלקית של עשרת המכות. "... וּלְמַעַן תִּסְפָּר בְּאֲזְנֵי בְנֵךְ וּבִן בְּנֵךְ אֶת אֲשֶׁר הִתְעַלְלִיתִי בְּמִצְרַיִם וְאֶת אֶתְמִי אֲשֶׁר שְׁמַתִּי בָם, וַיִּדְעֶתֶם כִּי אֲנִי ה'" (י, א-ב). לראשונה מאז תחילת המכות, אנו חוזרים ושומעים על התכנית עליה דובר אז: "וַיִּדְעֶתֶם כִּי אֲנִי ה' אֱלֹקֵיכֶם הַמוֹצִיא אֶתְכֶם מִמִּצְרַיִם" (ו, ז).

הדברים נשמעים כמו אזהרה אחרונה. הזדמנות אחרונה שנתנת לבני ישראל לשוב אל אלקיהם. דעו כי אני ה'! זו המכה האחרונה המשתייכת במוצהר למשה. המכה הבאה – חֹשֶׁךְ – תבא ללא התראה. אחריה כבר לא יזכו להמשיך מי שלא יהיו ראויים.

כמה מפעים להנכח כי דוקא מכת ארבה היתה ההזדמנות האחרונה. שהרי לפי דברי המדרש במכת ארבה כבר לא נתנה לפרעה הבחירה, מוכרח היה להרע, ולהכביד את לבו. דוקא במכה זו התרה ה' בישראל לשוב בהם, הגם שדוקא בה אין כבר סיכוי שפרעה יפגע!

אולי, באמת, זה אשר נדרש מהם תמיד: להבין כי מבחן התוצאה – אם נכנע פרעה אם לאו – מבחן מצרי הוא. בני ישראל, אלו שלא שינו שמם ולשונם (מדרש־רבה א, כח), משתמשים

במבחן אחר: מבחן המסורת שבידם מאבותיהם. מסורת זו, אשר למדה אותם על אמונת היחוד, יפה כחה גם מול קרב איתנים לא-מוכרע שכזה. אולי ברמז מתווה להם ה' את הכיוון הזה, באמרו: "למען תספר באזני בנך ובן בנך". שאל אביך ויגדך, וספר זאת גם לבניך.

קריעת ים סוף ושירת הים

אולם גם לאחר מכן, לא זנח ה' את תכניתו באשר למצרים, וקריעת ים סוף מלמדת על כך. כי הנה לא באה קריעת ים סוף להציל את ישראל החונים על הים, שהרי הם כלל לא היו נתונים בסכנה. הן כך מפורש בפסוקים (יד, ב-ד) שאמר ה' למשה "דבר אל בני ישראל וישבו ויחננו לפני פי החירות", ומטרתו [כפירוש רש"י (פס' ב')] "ואמר פרה לבני ישראל נבכים הם בארץ... וחקתי את לב פרה ורדף אחריהם", ובזה אגיע אל המטרה "ואכבדה בפרעה ובכל חילו וידעו מצרים פי אני ה'". כלומר, בקריעת ים סוף ידעו כל מצרים – סוף סוף – כי אני ה'!

נפלא יהיה להוכיח, כי נס זה הביא לקיום שתי המטרות בפועל: ידיעת מצרים כי אני ה', וידיעת בני ישראל כי אני ה'. שהרי כן כתוב: "וירא ישראל את היד הגדלה אשר עשה ה' במצרים וייראו העם את ה' ויאמינו בה' ובמשה עבדו, אז ישיר משה ובני ישראל את השירה הזאת לה'" (יד, לא - טו, א), הרי ששירתם לה' באה מתוך האמונה שזכו לה, מתוך ידיעתם את ה'. נמצא, ששלב נכבד בידיעת ה' עלו בני ישראל בשירת הים, אף כי יעלו עוד במתן תורה, "לדעת פי ה' הוא האלקים" (דברים ד, לה).

יתכן, שהדברים מתבטאים גם בתוכן השירה. כי הנה כל השירות מסתיימות בדברים שלעתידי: שירת הים בביאת הארץ ובמקדש ובמלכות ה' לעתיד לבא, שירת האזינו בנקמת ה' מן הגויים, שירת דבורה באבוד אויבי ה', ושירת דוד בישועת ה' וחסדו לדוד ולזרעו עד עולם. הדבר מורה כי שירה באה מתוך הבנה עמוקה של הנס שאירע, עד כדי ידיעת העתיד מתוך המציאות ההנה. שירה היא הבנת התהליך השלם, בו מוליך הבורא את עולמו.

הרי לנו, אם כן, מושג בגודל ידיעתם את ה' באותה שעה. מושג בחיבור-אמת זה, שהגיע עד כדי הבנה עמוקה כל-כך וראיה אלקית של המציאות.